

KUR'ÂN'DA HAYVANLARIN HAKLARI VE ÇEVRE

ÖZET

Günümüzde çevre, su ve hava gibi insan hayatında önemli bir yere sahip olan şeylerin kirliliği, ciddi bir problem haline gelmiş bulunmaktadır. Kur'ân, insanlara dünya ve ahiretin huzur ve saadetine yolunu göstermek gayesi ile gönderilmiştir. Haliyle onda, genel olarak çevre ve özellikle hayvanlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Başta hayvanlar ve bitkiler gibi diğer çeşitli varlıklar, insanlar için vardır. İnsan onlarsız yaşayamaz. Çünkü onlar olmazsa, insan hayatı devam etmez. Dolayısıyla insan hayatının her alanında önemli bir yeri olan hayvanların korunması ve onların haklarına riayet edilmesi gerekir. Kutsal kitabımız olan Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde ve onun tefsir ve açıklaması durumunda olan hadislerde bu konuda çeşitli bilgiler verilmektedir. Kur'ân ve sünnette, hayvanların da birer ümmet oldukları anlatılmakta, onların tahrip edilmemelerinin, korunmalarının gerektiği vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine'de egemen olduğu zaman aldığı ilk kararlardan biri, şehir sınırları dâhilinde hiçbir hayvan ve bitkiye dokunulmamasının gerektiği şeklinde olmuştur. O, Mekke'yi fethettikten sonra orada da aynı kararı uygulamıştır. Bilahare fethedilen diğer yerler için de aynı kararı göndermiştir. Ayrıca dini kültürümüzde, hayvanlara iyilikte bulunan insanların, Allah tarafından bağışlandıkları haber verilmektedir.

İnsan olarak bizim, yaşadığımız dünyada rahat ve huzurlu bir hayat sürdürebilmemiz için, genel olarak çevreye ve özel olarak da hayvanlara karşı duyarlı olmamız, bu husustaki görevlerimizi, Kur'ân ve sünnet ölçüleri dâhilinde yerine getirmemiz gerekmektedir.

GİRİŞ

Hayvanlar, insanlığın başlangıcından bu yana, insan hayatının maddi ve manevi alanlarında önemli bir yer almaktadırlar. İnsanların, zaman zaman çocuklarına hayvan isimlerini vermeleri, bu konunun önem ve ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Hayvanlar, insanlar için gıda, taşıma ve süs aracı olduğu gibi, dini hayatta da zekât ve kurban olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca hayvanların ticaret ve ziraat alanında da önemli bir yeri vardır. Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde, hayvanların insan hayatındaki önemine işaret edilmektedir. Bu ayetlerden bazılarının meali şöyledir;

"Kudretimizle kendileri için hayvanlar yarattığımızı görmezler mi? Onlara

DİYARBAKIRDA
DOĞAL HAYAT
SU, İKLİM,
ENERJİ VE
MADEN

Doç. Dr. Nurettin Turgay
Dicle Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Öğretim Üyesi
DİYARBAKIR
nurettin.turgay@hotmail.
com

sahip olmaktadırlar. Onları kendilerinin buyruğuna verdik; bindikleri de, etini yedikleri de vardır. Onlarda daha nice faydalar, içecekler vardır; şükretmezler mi?" (Yasin 36/71-73.)

Kur'ân'da, 32 hayvanın adı geçmektedir. Kur'ân'ın bazı surelerine hayvan adı verilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Nurettin Turgay, *Kur'ân Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2007, s. 16 vd.) Örneğin Kur'ân'ın on altıncı suresinin altmış sekizinci ayetinde bal arısı anlamında olan "Nahl" kelimesi geçmekte ve dolayısıyla bu sureye, "Nahl Suresi" adı verilmiş bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili ayetlerin anlamı şöyledir:

"Rabbin bal arısına vahiy etti: Dağlarda, ağaçlarda ve onların kurdukları çardaklarda kendine evler edin. Sonra meyvelerin tümünden ye, böylece Rabbinin sana kolaylaştırdığı yollarda yürü-uçuver. Onların karınlarından türlü renklerde şerbetler çıkar, onda insanlar için bir şifa vardır. Şüphesiz düşünen bir topluluk için gerçekten bunda bir ayet vardır." (en-Nahl 16/68, 69)

Bu ayetlerde, bal arısı, onun bal üretmesindeki mahareti ve ürettiği bal hakkında çeşitli mesajlar verilmekte ve insanlar bu konularda uyarılmaktadır.

Hayvanlar, Kur'ân'daki kıssaların çoğunda yer almaktadır. Kur'ân kıssaları, Kur'ân'ın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu kıssalarda, insanlara çeşitli mesajlar verilmekte ve onların çeşitli yönlerden eğitilmeleri istenmektedir. (Muhammed Reşit Rıza, *tefsiru'l-Menâr*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 327 vd.; Seyyid Kutup, *et-Tasvîru'l-Fennî fî'l-Kur'ân*, Kahire 1992, s. 144; Menna' el-Kattan, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut 1990, s. 310.)

Bununla beraber günümüzde çevre, su ve hava gibi insan hayatında önemli bir yere sahip olan şeylerin kirliliği, ciddi bir problem haline gelmiş bulunmaktadır. Kur'ân, insanlara dünya ve ahretin huzur ve saadetine yolunu göstermek gayesi ile gönderilmiştir. Haliyle onda, genel olarak çevre ve özellikle hayvanlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Onun için bu çalışmamızda, Kur'ân'ın hayvanların haklarına verdiği önem ve genel olarak çevre hakkındaki uyarılarından bazıları üzerinde durmaya çalışacağız.

Hayvanların Hakları

Kur'ân, insanları iman ve İslâm'ın ifade ettiği barış, güven, huzur ve saadete çağırmaktadır. İnsanların, bu güzellikleri yakalamaları için, Kur'ân'ın ilkelerine uymaları gerekmektedir. Kur'ân'ın ilk suresi, kıldığımız namazların her rekâtında okuduğumuz Fatiha Suresidir. Bu sure, Kur'ân'ın özeti durumundadır. Bu surenin başında, besmeleden sonra gelen ilk ayetin anlamı şöyledir: *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."* (el-Fatiha ½.)

Görüldüğü gibi Kur'ân'ın baş tarafında, Allah'ın, tüm âlemlerin Rabbi olduğu vurgulanmaktadır. O, yalnız Müslümanların değil, tüm insanların, yalnız insanların değil, hayvan, bitki, canlı, cansız, tüm varlıkların, hatta insan olarak bilemediğimiz tüm varlıkların Rabbidir ve hepsini idare eder, onlara şefkat ve merhametiyle muamelede bulunur. Kur'ân'da, hayvanların de bu varlıklar arasında önemli bir yerlerinin olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda bilgi veren bir ayetin meali şöyledir:

"Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer ümmettir/

Bu ayette, yeryüzünde yürüyen hayvanların ve havada uçan kuşların da birer ümmet oldukları haber verilmektedir. İnsanlar, yeryüzünde yaşayan canlı bir sınıf olduğu gibi, hayvanlar da diğer varlıklar arasında yaşayan canlı ve sosyal bir sınıftır. Hz. Muhammed (s.a.v.) de hayvan sınıflarının birer ümmet olduklarını haber vermiş ve bunlardan köpek (Ebû Dâvûd, Edâhî, 22; Tirmizî, Sayd, 16, 17; Nesâî, Sayd, 10; İbn Mâce, Sayd, 2; Dârimî, Sayd, 3; İbn Hanbel, IV, 58; V, 54, 56, 57.) ve karıncaların (Müslim, Selâm, 148.) birer ümmet olduklarını ismen zikretmiştir. Bu ayet ve hadislerde geçen ümmet kelimesi, her tür hayvanın birer canlı türü, cinsi ve topluluğu olduğunu bildirmektedir. (El-Hüseyn Muhammed er-Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Çaribi'l-Kur'ân*, Daru Kahraman, İstanbul 1986, s. 27; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid Abdülmaksud b. Abdurrahim, Muessesetü'l-Kutubi's-Sakafîyye, Beyrut 1992, II, 111.) Buna göre insan olarak, hayvanlara gereken önemi vermek ve onlara zararlı değil, yararlı olmaya çalışmak gerekir. Kur'ân'a göre insanın, yalnız Allah'a ve insanlara karşı sorumluluğu yoktur. Onun, aynı zamanda çevreye, hayvanlara ve bitkilere karşı da sorumluluğu vardır. İnsan, kâinat düzeni içerisinde herhangi bir fesada sebep olmama gayret ve çabası içerisinde bulunmalıdır. Bu konuda bilgi veren bazı ayetlerin meali şöyledir:

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır. O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez. Böylesine "Allah'tan kork!" denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevk eder. (Ceza ve azap olarak) ona cehennem yeter. O ne kötü yerdir!" (el-Bakara 2/204-206.)

Bu ayetlerde, kâinatın tüm dengelerinin korunmasının gereği anlatılmaktadır. Haliyle hayvanların da kâinat düzeni içerisinde önemli bir yeri vardır. Kur'ân'ın başka bir yerinde, Allah'ın koyduğu kâinat düzenini bozmaya çalışan, tabiatın güzelliğini altüst eden, bu yolda hayvanlara zararlı olan kişiler, yoldan çıkıp sapıtan kişiler olarak tanıtılmakta ve Allah'a

ortak koşanlarla beraber anılmaktadırlar:

"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır. Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca bir takım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar. Allah onu (şeytanı) lânetlemiş; o da: "Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim" demiştir. "Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar (putlar için nişanlayacaklar), şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (dedi). Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir ziyana düşmüştür. (Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi aldatmacadan başka bir şey değildir. İşte onların yeri cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır." (En-Nisa 4/116-121.)

Bu ayetlerde, yoldan çıkan, sapıtan insanların çeşitli özellikleri anlatılmaktadır. Hayvanlara eziyet etmek de, bu insanların özelliklerinden biridir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de insanları, hayvanlara eziyette bulunmaktan nehiy etmiştir. (İbn Hanbel, II, 24.) İnsanlar, hayvanlara ve tüm varlıklara eziyetle değil, şefkat ve merhametle yaklaşmak gerekir. Yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan tüm varlıklar, Allah'ındır; O'nun himayesi altındadır ve O, hepsine merhametiyle muamele eder. Bu husus, Kur'ân'da şu bilgilerle dile getirilmektedir:

"Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" De ki:

"Allah'ındır." O, rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizi kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde elbette toplayacaktır. Nefislerini hüsrana uğratanlar, işte onlar inanmayanlardır." (el-En'âm 6/12.)

Hz. Muhammed (s.a.v.) de Allah'ın rahmeti hakkında şu açıklamada bulunmuştur: "Allah, yaratmayı bitirince, "Rahmetim, gazabımı geçti!" diye yazı." (Buharî, Tevhid, 15, 22, 28, 55; Müslim, Tevbe, 14, 15, 16; İbn Mace, Zühd, 35; İbn Hanbel, II, 242, 258.) Allah, cehennemi yedi kapılı yaratırken, (el-Hicr 15/44.) rahmetinin eseri olarak cenneti sekiz kapılı yaratmıştır. (Müslim, İman, 46; İbn Mace, Taharet, 57, 60; Cenâiz, 57; Nesâî, Taharet, 108; Dârimî, Mukaddime, 19; İbn Hanbel, IV, 14.)

Allah'ın bu sonsuz rahmeti, insanlara, hayvanlara ve diğer tüm varlıklara yöneliktir. Tüm varlıklara bu derece merhametiyle muamele eden Allah, hayvanların, bitkilerin ve genel olarak çevrenin korunmasını emretmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadisleri, Kur'ân'ın tefsir ve açıklaması durumundadır. (Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Daru'l-Erkâm, Beyrut tsz. I, 28.) Onun hadislerinde, çevrenin, özellikle hayvanların korunmasına ağırlık verilmektedir. Burada hayvanların hakları üzerinde durduğumuz için, konu ile ilgili bazı hadislerle yer vermek istiyoruz:

"Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse, o canlı kıyamet gününde davasını Allah'a götürür ve "Ey Rabbim! Falan kimse beni, bir fayda olmaksızın öldürdü" der." (Nesâî, sayd, 34; Dahaya, 42; İbn Hanbel, III, 166; es-San'ânî, el-Musannaf, IV, 450.)

Bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v.), yüzüne damga vurulmuş bir eşeği görünce, "Allah bunu dağlayana lanet etsin!" diye buyurmuştur. (Müslim, Libas, 29.)

Rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (s.a.v.), bir yuvadan aldığı yavruları torbasına doldurarak şehre getiren birine, onları derhal analarının yanına, aldığı yuvaya iade etmesi uyarısında bulunmuştur. (Ebû Dâvud, Cenâiz, 1.)

Hz. Muhammed (s.a.v.), insanların hakkına riayet etmenin gerektiği üzerinde durduğu gibi, hayvanlarında da haklarına uymanın gerektiğini belirtmiştir. Onun direktifleri üzerine, yolculuk esnasında yapılan dinlenmelerde, önce çeşitli hizmetlerde kullanılan hayvanların ihtiyaç ve istirahatları temin edilmiştir. Enes b. Malik, bu konuda şu bilgileri vermiştir: Biz, bir konaklama yerine geldiğimizde, hayvanların yüklerini çözmeden, (onları istirahata terk etmeden,) namaza başlamazdık." (Ebû Dâvud, Cihad, 48.)

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir kediye bağlayarak aç ve susuz bırakıp ölüme terk eden bir kadının cehennemi hak ettiğini bildirmiş (Buhârî, Bed'ü'l-Halk 16; Müslim, Birr, 135.) ve herhangi bir hayvanı bir yere hapsederek veya bağlayarak onu silahla vurmaya da yasaklamıştır. (Buhârî, zebâih, 25; Müslim, sayd, 58.)

Böylece o, hayvanlara yapılan işkence ve eziyetin her çeşidini men etmiştir.

Bir seferinde Hz. Muhammed (s.a.v.), susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeği hayata döndüren bir günahkârın cenneti kazandığını haber vermiştir. Kendisini dinleyenler arasında bulunanlardan biri, "Hayvanlara yaptığımız iyiliklerden sevap mı alacağız?" diye sorunca, o, şu cevabı vermiştir: "Her yaş ciğeri olana (ruh taşıyan canlıya) yapılan iyilikte sevap vardır." (Buhârî, Bed2ü'l-Halk, 17; Edeb, 27.)

Hz. Muhammed (s.a.v.), daha pek çok hadiste bu konuda bilgi vermiştir. Hayvanlara iyilikte bulunmanın önemini anlatan bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Kötü hareketleri olan bir kadın, susuzluktan neredeyse ölecek olan bir köpeğin, bir kuyunun başında dolanıp durduğunu gördü. Ayakkabısını çıkarıp örtüsünü urgan yaparak ona bağladı. Onunla kuyudan su çıkarıp köpeği suladı. Allah, bu yüzden kendisini affetti." (Müslim, Selam, 41.)

H. Muhammed (s.a.v.), başka bir hadiste bu hususta şöyle buyurmuştur: "Yolda yürümekte olan susamış bir adam, yol üstünde gördüğü bir kuyuya inip su içti. Adam çıktığında, susuzluktan soluyan bir köpek gördü. Kendi kendine, "Bana ulaşan susuzluk, buna da ulaşmıştır" deyip kuyuya indi. Ayakkabısını çıkarıp su doldurdu. Ayakkabıyı ağız ile tutarak yukarı çıktı ve onunla köpeği suladı. Allah, ona teşekkür edip onu bağışladı." (Müslim, Selam, 41.)

Kanuni Sultan Süleyman'ın, Şeyhu'l-İslâm Zembilli Ali Cemali Efendiye şöyle bir soru gönderdiği kaydedilir:

Dırahtı (ağacı) sarınca karınca,
Vebal var mıdır karıncayı kırınca?

Zembilli, Kanuni'nin sorusuna aynı estetik boyutta cevap verir:

Yarın Hakkın huzuruna varınca,
Süleyman'dan hakkın alır karınca. (Ali Osman Ateş, *İslâm ve Dağın Korunması*, DOHAYKO, Adana 2004, s. 6.)

H. Ali (ö. 40/661), "Bütün dünyayı bana verseler ve buna karşılık bir karıncacığın ağızındaki tane yi almamı isteseler, bu zulmü yapamam" demiştir. H. Ali'nin bu sözünden etkilenen Firdevsi, Farsça şu şiiri söylemiştir:

"Meyzâr mûrî ke dâne-keş est
Ke can dared o can şirin hoş est.
(İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993, s. 195.)

Bu şiirin Türkçe anlamı şöyledir: Tane çeken bir karıncayı bile incitme. Çünkü onun da canı

vardır ve tatlı can, hoştur!

Hüseyin Hatemi de H. Ali (40/661)'nin "Karınlarınızı hayvanlar mezarlığı kılmayınız!" dediğini kaydetmiştir. (Sungurbey, *Hayvan Hakları*, s. 195.) Muhtemelen H. Ali (ö. 40/661) bu sözleri ile, et yemede aşırıya gitmemenin gerektiğine işaret etmiştir.

II – ÇEVRE

Hiçbir kutsal kitap, Kur'ân kadar çevre, kâinat ve tabiattan bahsetmez. Kur'ân, insana kâinatın niçin ve nasıl yaratıldığı, ondaki çeşitli varlıkların yapısı hakkında genel bilgiler verdiği gibi, insanın onunla nasıl bir irtibat ve ilişki içerisinde olması gerektiği hakkında da rehberlik edip ona yol göstermektedir.

"Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir." (en-Nur 24/45.)

Bu ayette suyun, insan hayatındaki ve genel olarak tabiattaki yeri ve önemi hakkında bilgi verilmektedir. Ona göre bizim, suyu temiz tutmamız ve gereğinden fazla tüketmememiz gerekmektedir.

"Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik. Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için (gerekli) geçim vasıtaları yarattık. Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz. Biz, rüzgârları aşılavıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız." (el-Hicr 15/19-22.)

Bu ayetlerde Allah, tabiata, çevreye, kâinatın yaratılışına dikkat çekmektedir ve özellikle her şeyin bir mizan ve ölçü ile yaratıldığına vurgulamaktadır. Adalet, denge ve ölçünün olmadığı yerde, hiçbir şey olmaz. Kâinat düzeninin her alanında durum böyledir. İnsan olarak, kâinatın her alanında olduğu gibi çevre konusunda bu mizan ve ölçüye dikkat etmek ve ona göre hareket etmek gerekir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine’de egemen olduğu zaman, Medine il çevresinin belli bir kesiminde her türlü avcılığı yasaklayarak, bu kesimin hayvan ve bitki varlığını kesin korumaya almış ve Mekke’yi fethettikten sonra, aynı uygulamayı orada da başlatmıştır. (Yakup b. İbrahim Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Harac*, Kahire 1976, s. 112, Ebu'l-kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, nşr. Hamdi abdülmecid es-Selefî, Bağdat 1979, XI, 335.) Hz. Muhammed (s.a.v.)’in bu uygulaması, onun hayvan, bitki ve genel olarak çevreye ne kadar önem verdiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Allah, insanı diğer varlıklar arasında şerefli bir derecede yaratmış, her şeyi, onun istifade etmesi için hizmetine vermiştir. Bununla beraber insanın, bu alanda şaşkınlık, yoldan çıkmaması ve doğruyu bulması için ona yol gösterici olarak Kur’ân’ı göndermiştir. Kur’ân’da, insana dünya ve ahretin huzur ve saadetinin yolu gösterilmektedir. Ona, her konuda önemli mesajlar verilmektedir.

Genel olarak çevrenin ve özellikle de hayvanların, insanların hayatındaki yeri ve önemi çok büyüktür. Allah, bunları insanlar için yaratmıştır. Hayvanlar, bitkiler ve çevre olmazsa, insan hayatı olmaz.

Kur’ân’da ve onun tefsir ve açıklaması durumunda olan hadislerde, çevre ve özellikle hayvanların hakları konusunda ciddi bilgiler verilmektedir. Ona göre insanın, çevreyi temiz tutması, dengesini bozmaması, hayvanları da koruması ve onların haklarına gerektiği gibi uyması gerekmektedir. Çünkü hayvanlar da Allah’ın haber verdiği gibi birer ümmettirler.